

Мазяр О. В. Невротичний стан у системі особистісного розвитку / О. В. Мазяр // Пост-травматичний стресовий розлад: дорослі, діти та родини в ситуації війни. Міжнародне науково-практичне видання / за ред. : І. Маноха, Г. Собчук. – Том II. – Варшава-Київ : ПАН – Гнозис, 2018. – С. 257-267.

Posttraumatic Stress Disorder : adults, children and families in a war situation. – International scientific and practical edition / edit.: I. Manokha, H. Sobchuk. – Warsava – Kyiv : PAN – Gnosis, 2018. – P. 257-267.

С. 257

УДК 159.95

НЕВРОТИЧНИЙ СТАН У СИСТЕМІ ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ

Мазяр Олег Васильович

Житомирський державний університет імені Івана Франка

Невротичний стан у системі особистісного розвитку

О.В. Мазяр

Невротичний розлад особистості виникає в ситуації внутрішнього конфлікту. Суб'єкт виявляється нездатним загальмувати нервовий процес, що являє собою поєднання емоційних реакцій. Замість стадії гальмування з'являється інертний ультрапарадоксальний стан. Невроз є природним процесом здійснення психологічних змін в результаті незавершеної інверсії антагоністичних типів особистості. Психопатії є продовженням невротичного розладу. Психопатії диференціюються в залежності від здатності суб'єкта витримувати внутрішній конфлікт на фізіологічному рівні. У статті виокремлюються «емоційні» та «когнітивні» психопатії. У процесі психотерапії сформована абсурдна позиція суб'єкта вимагає дихотомії емоцій.

Ключові слова: невроз, психопатія, особистісна проблема, тип особистості, абсурд.

Невротическое состояние в системе личностного развития

О.В. Мазяр

Невроз является естественным процессом осуществления психологических изменений в результате незавершенной инверсии антагонистических типов личности. Психопатии является продолжением невротического расстройства. Психопатии дифференцируются в зависимости от способности субъекта выдерживать внутренний конфликт на физиологическом уровне. В статье выделяются «эмоциональные» и «когнитивные» психопатии.

Ключевые слова: невроз, психопатия, личностная проблема, тип личности, абсурд.

The neurotic condition in the system of personal development

O.V. Mazyar

Neurotic personality disorder occurs in a situation of internal conflict. The subject is unable to slow down the nervous process, which is a combination of emotional reactions. Instead of the inhibition stage an inert ultraparadoxical condition appears. Neurosis is a natural process of psychological changes implementing, resulting from unfinished inversion of antagonistic personality types. Psychopathies are a continuation of a neurotic disorder. Psychopathies are differentiated depending on the subject's ability to withstand an internal conflict at a physiological level. The article distinguishes «emotional» and «cognitive» psychopathies. In the process of psychotherapy the formed absurd position of the subject requires dichotomy of emotions.

Keywords: neurosis, psychopathy, personality problem, personality type, absurdity.

C. 258

Постановка проблеми дослідження. Невроз традиційно розглядається як відхилення у розвитку особистості. Немедикаментозна психотерапія зосереджена на нівелюванні невротичних станів й основне завдання вбачає у розробці ефективної та економної технології впливу на

невротичну особистості. Ефективність вирішення психотерапевтичних завдань залежить від розуміння місця і значення неврозу у системі особистісного розвитку. Це пов'язано з розробкою релевантної типології особистостей, з'ясуванням механізму особистісних змін, спроможністю виокремлювати системні ознаки неврозу.

На наш погляд, роль неврозу у психічному функціонуванні особистості досі перебуває за межами системного розуміння. Невроз лишається одним із випадків незначних психічних порушень, що назагал вдається компенсувати методами вербального впливу. Натомість ми вважаємо невроз особливим психічним станом, який забезпечує природну можливість здійснення якісних функціональних перетворень особистості. Таке положення узгоджується із загальноприйнятим уявленням про те, що невроз є оберненим розладом [8], [9], але разом із тим має значну інертність [3], [5]. Тобто цей розлад, з одного боку, дозволяє суб'єкту лишатися в межах психічної норми, а з іншого, затягується настільки, щоб особистісні зміни закріпилися. Ми доводимо тезу, що невроз повинен мати чітке функціональне призначення, а не розглядатися лише в якості незначної «поламки» психічної діяльності. Надто на це вказує поширеність невротичних розладів та їхня варіативність [2]. Ми це пов'язуємо з можливістю психіки утворювати неадекватні рефлексії, які за певних обставин можуть мати вищий рівень інтеграційної цінності. Задача психологічної науки і психотерапії зокрема полягає у тому, щоби встановити місце неврозу у психічному житті людини; виявити, чому еволюційний ресурс психіки набуває протилежного змісту (формування психопатій) або призводить до стагнації особистісного розвитку (фіксує неврози). Вирішення цієї задачі дозволить прогнозувати траєкторію розвитку особистості, планувати й контролювати психотерапевтичну діяльність, виявляти її помилки і коригувати їх.

Метою статті є встановлення місця та значення невротичних станів у системі особистісного розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поширеність і варіативність невротичних розладів, наявність широкого спектру невротичної симптоматики дозволяє припускати, що невроз є не одним із варіантів особистісного розвитку, а є його закономірним і навіть необхідним етапом. Іншими словами, невротичний стан є природним процесом психічного розвитку людини і лише в окремих випадках становить проблему.

Невроз є іманентною властивістю особистості формувати неадекватні рефлекси. Це, вочевидь, єдиний природний механізм здійснення психологічних змін. Невротична ситуація являє собою зіткнення двох реакцій (їх зручно

С. 259

представляти у форматі емоційного реагування), які утворюють дипластичне (двошарове) психічне утворення, яке тривалий час не здатне загальмуватися (мовою психоаналізу «бути вдало витісненим», мовою гештальт-терапії «завершити гештальт»). Невротизація суб'єкта відбувається у стресовій ситуації, коли той не здатен продемонструвати адекватну реакцію. Можна сказати, що невротична реакція формується тоді, коли суб'єкт не завершує перехід на інший етап розвитку і застряє на попередньому.

Основними властивостями неврозу є

- 1) наявність конфлікту між певними шарами психіки;
- 2) внутрішнє розщеплення не може завершитися новою інтеграцією;
- 3) психічний матеріал поляризується і певна його частина зазнає фрустрації.

Невроз становить стійку, стабілізовану інтрапсихологічну суперечність, яка опосередковано виявляється в логічному абсурді, емоційній амбівалентності та поведінковій імперативності.

Коротко пояснимо основні ознаки невротичного стану особистості.

1. Логічний абсурд. Певні когнітивні конструкції суб'єкта виходять за межі здорового глузду і не відповідають законам формальної логіки. Ці конструкції містять суперечності, що робить їх неможливими для виконання. Головна ознака абсурдності – суперечність тез при розгортанні дискурсу. Дискурс неодмінно заходить у глухий кут.

2. Амбівалентність почуттів. Йдеться про одночасну актуалізацію двох емоційних реакцій. Головними ознаками амбівалентності є черговість виникнення нетотожних емоцій та їхня незмішуваність. Ці емоції пов'язані одна з одною рефлекторним зв'язком. Актуалізація однієї з них означає, що її згасання неодмінно призводить до актуалізації протилежної емоції. Саме тому суб'єкт не може визначитися з емоціями, які переживає у проблемній ситуації.

3. Поведінкова імперативність. Суб'єкт має спонукання до обрання такої лінії поведінки, яка є неефективною і завершується фрустрацією. Ця запрограмована поведінка включає весь спектр когнітивного абсурду та емоційної амбівалентності, що блокує, звужує чи суттєво викривлює процес спілкування (взаємопорозуміння), унеможлиблює повноту та адекватність трансляції особистісної автентичності з її унікальною системою потреб, мотивів та цінностей. Невротична поведінка вступає в суперечність з певною частиною декларацій суб'єкта. Відтак поведінка стає для суб'єкта неконтрольованою, але передбачуваною для оточуючих.

На тривіальних випадках складно вивчати сутність неврозу, оскільки такі конфлікти є недостатньо рельєфними для аналізу і неглобальними за суб'єктною

С. 260

цінністю. Відтак розглянемо заломлення феномену неврозу у типології особистостей, де його функціональне призначення є особливо показовим. Зокрема, це дозволить системно оцінити невроз у розвитку особистості в ситуації типологічних змін.

Більшість типологій відбивають загальний теофрастівський підхід, у відповідності з яким в основу певного типу закладається системна риса особистості (по суті акцентуація). Слабке місце типологій такого ґатунку полягає в їхньому емпіричному характері. Типологія в такому випадку залежить від концептуального погляду на зміст особистості, а значить передбачає можливість виокремлення довільної кількості системних рис [6]. Невроз у такому випадку або взагалі не розглядається, або ототожнюється з акцентуацією рис. Більш продуктивним видається підхід, за якого виокремлюються видотвірні ознаки. На їх основі утворюється обмежена кількість варіантів розвитку особистості. Проте, на наш погляд, такі класифікації зазвичай невиправдано виключають анормальні типи особистостей і зорієнтовані на виявлення найбільш продуктивного типу в межах норми.

Відтак першочерговим завданням є встановлення найбільш загальних типів особистостей. Для цього належить виокремити видотвірні ознаки розвитку особистості. На нашу думку, ознаками, які системно визначатимуть траєкторію самоактуалізації особистості, будуть 1) потреба у психологічній силі, яка забезпечує виживання й отримання насолоди (біологічний принцип насолоди і домінування) та 2) здатність дотримуватись у саморегуляції ситуаційних умов (соціальний принцип реальності). Власне, виокремлення цих ознак було здійснено ще у психоаналітичній парадигмі [1].

Ми не тільки приймаємо положення про таку детермінацію психічного розвитку, але й пропонуємо власний погляд на формування особистості. Зокрема, вважаємо, що взаємодія біологічного та соціального чинників дозволяє отримати чотири фундаментальних типи особистостей. Це стає можливим, якщо прийняти положення про нерівномірний за вагою вияв видотвірних ознак у саморегуляції особистості. Високу вираженість принципу позначатимемо знаком «+», низьку – знаком «-» (табл. 1).

Табл. 1. Типологія особистостей

		Принцип насолоди і домінування (НД)	
		+	–
Принцип реальності (Р)	+	конгруентний ($P^+ НД^+$)	конформний ($P^+ НД^-$)
	–	психотичний ($P^- НД^+$)	ізолюваний ($P^- НД^-$)

Зауважуємо, що представлені типи особистості становлять глобальні екстремуми розвитку. Натомість переважна більшість людей має помірний рівень розвитку в межах певного типу особистості.

С. 261

Конгруентний тип особистості досягає психологічної сили у просоціальній діяльності, отримує визнання й продуктивно розгортає суб'єктність. Протилежний йому *ізолюваний тип* особистості уникає демонстрації психологічної сили, а разом із тим соціальної конкуренції. Якщо конгруентний тип інтегрується у соціальні відносини, то ізолюваний тип ухиляється від них, мінімізує соціальну взаємодію.

Іншу антагоністичну пару становлять конформний та психотичний типи особистостей. *Конформний тип* розглядає об'єктивну реальність як загрозову, а тому демонструє залежність від неї, що позначається на прийнятті власної психологічної слабкості, нівелюванні своєї суб'єктності і високому рівні навіюваності. Натомість *психотичний тип* особистості відмовляється розглядати об'єктивну реальність як коригуючий фактор поведінки, адже настільки гостро відчуває потребу у домінуванні, що створює альтернативну реальність, яка дозволяє йому безперешкодно розгортати суб'єктність. Цей тип особистості є слабко навіюваним і таким, який прагне повсякчас виявляти суб'єктність, попри об'єктивні перепони.

Ми не ставимо за мету здійснити вичерпний опис означених типів особистостей. Ми їх виокремили, щоби показати місце неврозу у типологічній системі. Невроз ми вважаємо перехідним станом особистості, адже він, з одного боку, залишається соціально коригованим і є не здатним

вибудувати ілюзорну (альтернативну) реальність, а з іншого – не приймає об'єктивну реальність і не може реалізувати біологічний принцип насолоди і домінування. Невроз є механізмом психологічних змін або в бік соціальної інтеграції (досягнення конгруентності чи конформізму), або в бік соціальної дезінтеграції (досягнення психозу чи ізоляції). Третій варіант розвитку – фіксація суб'єкта на цьому перехідному етапі. Однак функціональне призначення невроту полягає саме у створенні умов для здійснення якісних особистісних перетворень.

Типологічні зміни особистості можливі тільки за умови невротизації суб'єкта. Ми зауважуємо на тому, що однозначного дезадаптивного характеру набуває тільки психотизація особистості. Інші типи особистостей перебувають в межах психічної норми. Педагогіка, дарма що приховано, пропонує систему впливів задля формування конформної особистості; різноманітні культу східного штибу знаходять оптимальною для розвитку ізоляцію особистості від згубних впливів соціуму. Психотерапія, в свою чергу, ставить за мету досягнення конгруентності невротичного суб'єкта.

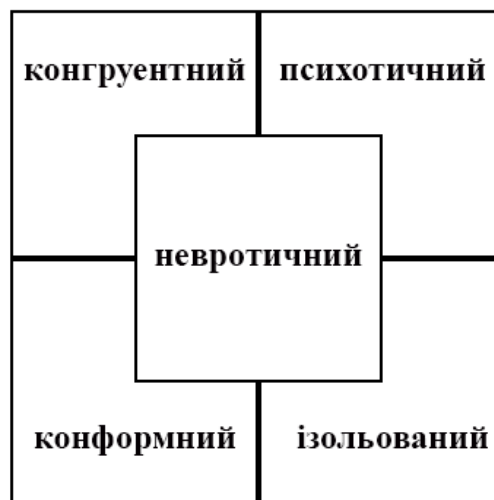

Рис 1. Невроз у типології особистостей

Типологічні зміни відбуваються за посередництва невротичного розладу особистості. Типологічна інверсія може відбуватися за двома варіантами. По-перше, за принципом повної суперечності. Тоді

конгруентний тип інвертується в ізолюваний (або навпаки), а конформний тип інвертується в психотичний (або навпаки). Інверсія за цим принципом є радикальною і відповідає умовам повного абсурду, оскільки видотвірні ознаки докорінно змінюють

С. 262

вагу вияву. У цьому випадку ми говоримо про роздвоєння особистості. У другому варіанті інверсія відбувається в умовах неповної суперечності, адже змінюється вага лише однієї з видотвірних ознак. У цьому випадку говоримо про подвоєння особистості (рис. 2).

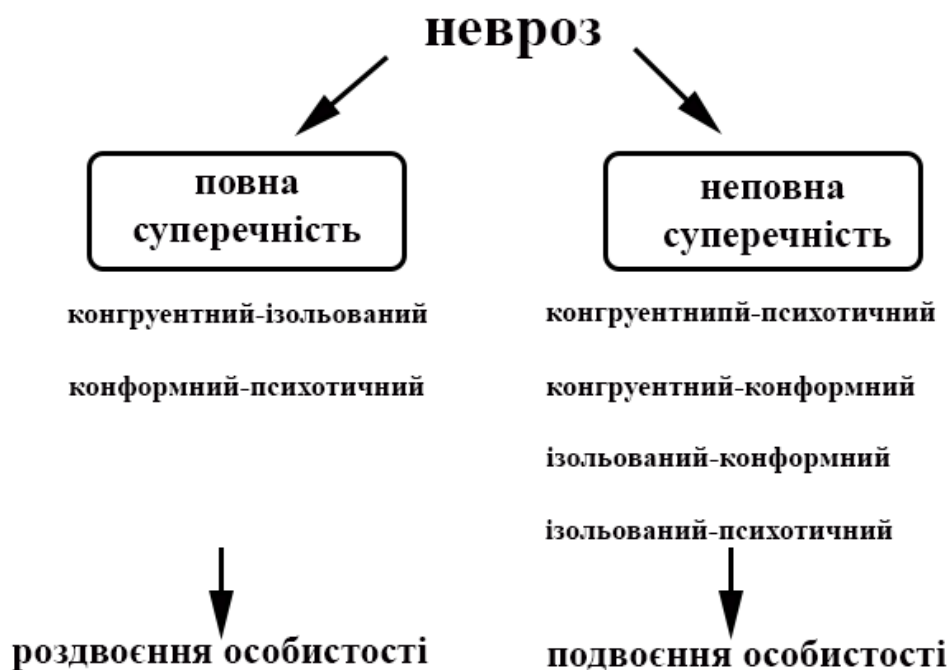

Рис. 2. Диференціація неврозу

Феномен *подвоєння особистості* здебільшого перебуває за межею цікавості психотерапії, оскільки не має того критичного рівня симптоматики, який створює дискомфорт для клієнта. Цю відмінність ми пояснюємо тим, що у випадку подвоєння особистості абсурд є локальним і не справляє такого дезінтегруючого впливу для особистості. Наприклад, конформний тип особистості ($P^+ НД^-$) може інвертуватися в ізолюваний ($P^- НД^-$) або конгруентний ($P^+ НД^+$) типи. На відміну від випадку роздвоєння особистості, змінюється

С. 263

вага однієї з видотвірних ознак, натомість інша формально лишається незмінною. Тому у суб'єкта складається відчуття, що назагал зміни є несуттєвими, і він їх контролює, а подекуди жадає. У цьому випадку відсутній вектор кардинальної зміни типу особистості. Цей феномен особливо помітний у ситуації індоктринації конгруентного суб'єкта, коли він у невротичному стані, наприклад, пошуку смислу життя потрапляє до певного деструктивного культу, політичної організації чи злочинного угруповання. Невротичний стан пом'якшується за допомогою зовнішньої маніпулятивної технології. В результаті цього абсурд є не таким помітним, суттєвим чином послаблюється, коли контролюється ззовні. Суб'єкт не відчуває суттєвого дискомфорту, оскільки внутрішній конфлікт нівелюється спеціально навченими особами, а згодом самим суб'єктом, який спирається на спеціальні процедури когнітивно-емоційного змісту. Більше того, перехід до нової типології «відкриває очі», «розширює ресурси», «виводить на якісно новий рівень життєдіяльності», що додатково звільняє його від сумнівів у власній адекватності.

Незавершений характер такої типологічної інверсії створює прецедент того, що суб'єкт може повернутися у попередній стан після усунення відповідного емоційного, інформаційного і поведінкового контролю.

Невроз у психотерапевтичному розумінні виявляється у феномені *роздвоєння (розщеплення) особистості*. Розщеплення виникає у ситуації інверсії антагоністичних типів. У цьому випадку йдеться про фундаментальну емоційну, когнітивну та поведінкову суперечність. Ця суперечність регулярно повторюється і в психоаналізі відома як феномен вимушеного повторення. З точки зору логіки, це – абсурд. Невроз у цьому випадку є застряганням між умовним типом А й умовним типом Б. Точніше, невроз – це нездатність суб'єкта перейти з типу А у тип Б. Ще точніше, суб'єкт вже не тип А, але ще не тип Б. Неможливість досягти протилежності відображена у концепції невдалого витіснення З. Фрейда

[10] і в концепції незавершеного гештальту Ф. Перлза [4]. Психотерапія полягає у забезпеченні умов завершення процесу перевертання одного типу в інший. Допоки це не відбувається, маємо змогу фіксувати абсурдність поведінки суб'єкта, коли він одночасно намагається реагувати за типом А при дотриманні декларацій, властивих типу Б., Відповідно, невроз це ситуація особистісного розвитку, коли антагонізм стає абсурдом, а суб'єктні ілюзії не можуть підмінити об'єктивний характер реальності. Таким чином формується прецедент недостатньо усвідомленої суб'єктом власної неадекватності.

Закономірно постає питання класифікації неврозів. Адже запропоноване положення про функціональне призначення неврозу створює небезпеку редукції важливих видових ознак неврозів. Позаяк очевидно, що симптоматика неврастенії кардинально відрізняється від симптоматики неврозу нав'язливих

С. 264

станів. Невже ці види неврозів мають спільний механізм формування? На це питання ми відповідаємо ствердно. Відмінність у симптоматиці – це лише різна форма вияву неврозу. Вона, безумовно, є принциповою, але причина неврозів різних видів є однаковою.

Таке положення вимагає системного погляду на проблему класифікації неврозів загалом.

Традиційно розрізняють три клінічні форми невротичних розладів: неврастенія, невроз нав'язливих станів, істеричний невроз [2], [7], [8], [9]. На нашу думку, видова диференціація неврозів чи не винятково визначається *фізіологічною здатністю витримувати стан неврозу*. Континуум неврозів повинен виглядати наступним чином: неврастенія – істеричний невроз – невроз нав'язливих станів. На полюсі неврастенії невротичний розлад об'єктивується соматичною симптоматикою, а на полюсі нав'язливих неврозів – абсурдом. Абсурд при цьому розглядається

як когнітивна форма емоційної суперечності, своєрідна «успішна» спроба суб'єкта пояснити цю суперечність, раціоналізувати її.

Коротко охарактеризуємо основні види неврозів з позиції здатності суб'єкта фізіологічно протистояти внутрішньому конфлікту (табл. 2).

Табл. 2. Характеристика неврозів

Параметри диференціювання	Види неврозів		
	Неврастенія	Істеричний невроз	Невроз нав'язливих станів
Рівень фізіологічної опірності стресу	низький	середній	високий
Кореляція з соматичною симптоматикою	висока	середня	низька
Рівень когнітивної абсурдності	низький	середній	високий

1. Неврастенія. Суб'єкт зазвичай має слабку нервову систему, а тому йому складно опиратися невротичному розладу. Він швидко виснажується. Переживає не лише суб'єктивне відчуття втоми, але й може отримати весь спектр соматичних хвороб, має розлади сну, настрою, уваги. Суб'єкт не здатен захищатися від неврозу за допомогою раціоналізацій, дарма що абсурдних.

2. Невроз нав'язливих станів. Суб'єкт здатен фізіологічно опиратися невротичному стану. Вибудовує психологічний захист у формі абсурду. Найвища його форма – ритуал (повторення певних дій, які знімають тривогу, страх). Суб'єкту доступно утворювати абсурдні конструкції, які вберігають його організм від руйнування.

3. Істеричний невроз. Суб'єкт має середній рівень фізіологічної опірності неврозу. Йому властива і широка палітра соматичної симптоматики, і здібності у продукуванні абсурду. Але він не може досягти успіху ані в першому, ані

в другому. Це стає головною причиною, чому таких суб'єктів звинувачують у симуляції: вони не мають реальної соматичної хвороби і не вміють вибудовувати раціоналізацію високого абсурдного гатунку.

Умовно неврастенію і невроз нав'язливих станів можна віднести до неврозів психічного змісту, а істеричний невроз – до неврозу психічної форми. Неврози психічної форми не слід вважати несправжніми неврозами. Їх навіть можна назвати істинними неврозами, оскільки вони демонструють найповнішу невротичну симптоматику. Не дарма З. Фройд прийшов до психоаналітичної концепції, досліджуючи істеричний невроз.

Закономірно переглянути ще й питання класифікації психопатій. Одразу зазначимо, що психопатії ми не вважаємо принципово іншим психічним феноменом, ніж невроз. Їхня принципова відмінність полягає не у важкості симптоматики (кількісні відмінності), а у тому, що психоз – це втрата суб'єктом зв'язку з об'єктивною реальністю (якісна відмінність). Психопатії є природним продовженням невротичного розладу до рівня, коли суб'єкт остаточно втрачає здатністю їх критично оцінювати і гальмувати.

Назагал не існує загальноприйнятої класифікації психопатій. Скористаємось класичним психіатричним довідником [8]. Систему неврозів і психопатій можна представити у такому вигляді (рис. 3).

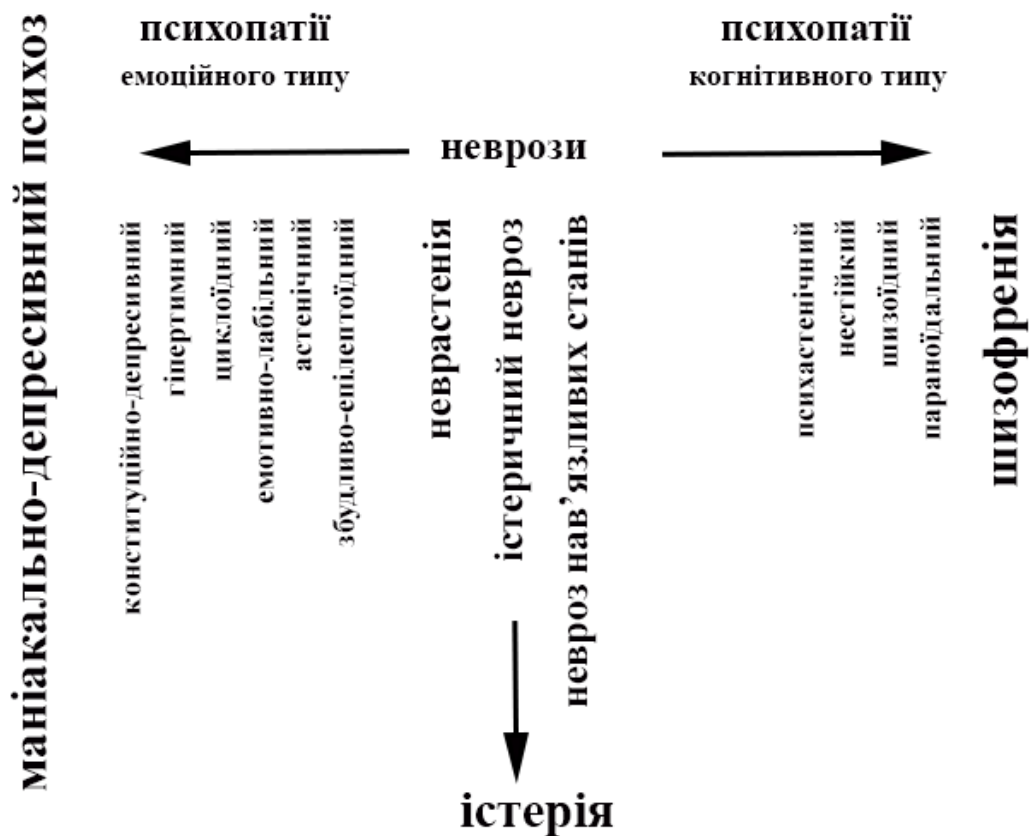

Рис. 3. Систематика неврозів та психопатій

Можна помітити, що на дистанції від психічної норми до психопатії

С. 266

диференціація психічних розладів зростає. Неврастенія «продовжується» у численних психопатіях умовного емоційного типу, а невроз нав'язливих станів – в умовних когнітивних психопатіях. Перші по суті є численними варіаціями маніакально-депресивного психозу, другі – шизофренії. «Емоційні» неврози порівняно слабо продукують абсурд, вони змушують страждати суб'єкта через фізичне самопочуття. Натомість «когнітивні» неврози – це розвиток здатності захищатися від фізичного страждання через продукування абсурду аж до повного відриву від об'єктивної дійсності. При цьому істерія є проміжним психотичним станом, який інтегрує і фізичне страждання без реальної фізіологічної причини і контрольоване суб'єктом вишукане фантазування.

Якщо узагальнити, то форма неврозу залежить від здатності суб'єкта на ґрунті емоційних суперечностей утворювати абсурд. Психопатія – це

подальша диференціація і поглиблення невротичного стану, його патологічне завершення.

Висновки. Невротичний стан є природним процесом здійснення психологічних змін. Нами виокремлено чотири основних типи особистості, які становлять антагоністичні пари: конгруентний-ізолюваний, конформний-психотичний. Неповна інверсія в антагоністичних парах формує невроз класичного зразка (феномен роздвоєння особистості), незавершена інверсія частково антагоністичних типів – феномен подвоєння особистості. Психопатія є природним продовженням невротичного розладу, який диференціюється в залежності від здатності суб'єкта витримувати невротичний стан на фізіологічному рівні. Таким чином, ми виокремлюємо «емоційні» та «когнітивні» психопатії. Перші притаманні астеничним суб'єктам, нездатним протистояти неврозу; другі здатні протистояти за допомогою утворення абсурдних раціоналізацій.

Список використаних джерел

1. Брилл А. Лекции по психоаналитической психиатрии / Абрахам Брилл; пер. с англ. – Екатеринбург: «Деловая книга», 1998. – 336 с.
2. Гарбузов В. И. Неврозы у детей и их лечение / В. И. Гарбузов, А. И. Захаров, Д. Н. Исаев. – Л.: «Медицина», 1977. – 272 с.
3. Павлов И. П. Избранные произведения. – М.: Эксмо, 2015. – 690 с.
4. Перлз Ф. Практика гештальттерапии / Фредерик Перлз, Пол Гудмен. – М.: Институт Общегуманитарных Исследований, 2001. – 384 с.
5. Поршнев Б. Ф. Антропологические аспекты физиологии высшей нервной деятельности и психологии // Вопросы психологии. – 1968. – № 5. – С. 17-32.
6. Психология и психоанализ характера. Хрестоматия по психологии и типологии характеров. – Самара: Издательский Дом «БАХРАХ», 1998. – 640 с.

7. Слободяник А. П. Психотерапия, внушение, гипноз / Александр Павлович Слободяник. – К.: «Здоров'я», 1977. – 480 с.
8. Справочник по психиатрии / Под ред. А. В. Снежневского. – М.: Медицина, 1985. – 416 с.
9. Ушаков Г. К. Детская психиатрия. – М.: Книга по требованию, 2012. – 390 с.
10. Фрейд З. Психоанализ / Зигмунд Фрейд. – Д.: Сталкер, 2000. – 432 с.